

Ольга Музика

ДІАЛОГІЧНІСТЬ І СПІВТВОРЧІСТЬ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ХУДОЖНИКА-ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається актуальна проблема мистецько-педагогічної освіти: значення у формуванні творчої особистості майбутнього художника-педагога діалогічності навчального процесу, а також співтворчої взаємодії викладача і студента. Наголошується на необхідності впровадження у навчально-виховний процес визначених психолого-педагогічних умов, які сприятимуть реалізації поставлених завдань, розкриттю творчого потенціалу студентів, саморозвитку і самовдосконаленню. Окреслено основні завдання мистецької педагогіки щодо розв'язання зазначеної проблеми.

Ключові слова: діалогічність, співтворчість, формування творчої особистості, педагогічний процес, психолого-педагогічні умови, творчий потенціал, художник-педагог.

В статье рассматривается актуальная проблема художественно-педагогического образования: значение в формировании творческой личности будущего художника-педагога диалогичности учебного процесса, сотворческого взаимодействия преподавателя и студента. Подчеркивается необходимость использования в учебно-воспитательном процессе определенных психолого-педагогических условий, которые будут способствовать реализации поставленных заданий, раскрытию творческого потенциала студентов, саморазвитию и самосовершенствованию. Излагаются основные задачи педагогики искусства для решения этой проблемы.

Ключевые слова: диалогичность, сотворчество, формирование творческой личности, педагогический процесс, психолого-педагогические условия, творческий потенциал, художник-педагог.

The actual problem of artistic and pedagogical education: the meaning of dialogic educational process and cooperative creative interaction between teacher and student in the formation of the creative personality of the future artist-teachers described in the article. The analysis of psychological-pedagogical literature on the subject of research for disclosing entity key concepts. The paper considers the quality and properties of the creative personality of the teacher and the student. The need for introduction in the educational process of the defined psychological and pedagogical conditions that will contribute to achieving the objectives, will reveal the creative potential

of students, self-development and self-improvement is underlined in this article. Focus on unity of the activity and emotional foundations of the educational process, as well as the defined rules, which allow to implement co-creativity relationship between teacher and student. The basic task of art pedagogy in solving this problem is described.

Key words: *co-creation, dialogicality, formation of a creative personality, teaching process, psychological and pedagogical conditions, creative potential, an artist-teacher.*

Формування творчої особистості педагога з високим рівнем інтелектуального й духовного розвитку, сформованими морально-естетичними якостями та значним творчим потенціалом є одним із пріоритетних завдань сучасної вищої освіти. В умовах інформаційно-технологічної глобалізації суспільства постає проблема переосмислення концептуальних засад мистецької педагогіки, удосконалення навчально-виховного процесу, пошуку інноваційних підходів до викладання фахових дисциплін, які є основою професійної підготовки та особистісного становлення студентів.

Наразі школа потребує такого педагога-професіонала, який, не зважаючи на соціально-економічні й політичні кризові явища та духовне й культурне зубожіння суспільства, у будь-якому разі буде активним носієм високих моральних цінностей та естетичних ідеалів, справжнім сподвижником-митцем. Тому необхідно так будувати освітній простір, щоб кожен став суб'єктом творчої діяльності, саморозвитку і самовдосконалення, вищою формою якого є вияв індивідуальності, неповторності й творча самореалізація.

На необхідності й важливості змін у підходах до розв'язання завдань, поставлених перед вищою мистецько-педагогічною освітою, наголошують Є. Антонович, В. Бутенко, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Олексюк, В. Орлов, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Шевнюк, О. Щолокова та ін.

Проблемі підготовки майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва присвячено праці О. Кайдановської, М. Пічура, О. Смірної, Г. Сотської, М. Стась, Т. Стрільєвич, Т. Штикало, В. Щербини та ін. У них розглянуто питання формування художньо-педагогічної компетенції, реалізації творчого потенціалу, розкриття різносторонніх здібностей студентів у навчально-виховному процесі. Однак роль у формуванні особистості майбутнього художника-педагога діалогічності навчального процесу, а також співтворчої взаємодії викладача і студента, що значною мірою сприяє самореалізації в художньо-творчій і педагогічній діяльності, розкрита недостатньо.

Метою статті є висвітлення ролі діалогічності й співтворчості у педагогічному процесі підготовки майбутніх художників-педагогів як чинника формування творчої особистості в системі вищої освіти,

визначення психолого-педагогічних умов, які сприятимуть реалізації поставлених завдань, розкриттю творчого потенціалу студентів, саморозвитку і самовдосконаленню.

Ще в 60–ті роки ХХ століття, коли в офіційній педагогіці домінувала суб'єкт-об'єктна парадигма, М. Бахтін, ґрунтуючись на даних лінгвістичних і літературних досліджень, стверджував, що «...чужу свідомість неможливо спостерігати, аналізувати, визначати як об'єкт – з нею можливе лише діалогічне спілкування» [2, с. 152].

Основними ознаками діалогічних відносин, на думку автора онтологічної концепції, теолога і філософа М. Бубера, є неповторність та унікальність, існування лише в теперішньому часі й у проміжній сфері, нестійкість міжособистісних діалогічних відносин та спонтанність виникнення [5, с. 108].

Питання сутності й психологічної особливості діалогу ґрунтовно розглянуто у працях О. Бодальова, який стверджує, що саме діалог виконує функцію формування особистості, а справжнє діалогічне спілкування завжди має міжособистісний суб'єкт-суб'єктний характер [3].

На думку М. Кагана, діалог передбачає: 1) унікальність кожного партнера і їх принципову рівність; 2) відмінність і оригінальність їх точок зору; 3) орієнтацію кожного суб'єкту на розуміння і на активну інтерпретацію його точки зору партнером; 4) очікування відповіді та її передбачення у власному висловлюванні; 5) взаємну доповнюваність позицій суб'єктів спілкування, співвіднесення яких є метою діалогу [8, с. 152].

Сучасна педагогіка обирає шлях особистісно-орієнтованого навчання, яке засноване на розвитку здібностей студентів у системі «учень-учитель». У цій системі відношення художника-педагога до студентів засноване на педагогічному співробітництві, довірі, співтворчості, на сприйнятті їх як повноправних партнерів. Співтворчість дозволяє ствердити діалогічну форму спілкування, при цьому світогляд викладача взаємодіє із світоглядом студента, і процес навчання перетворюється у міжособистісний процес, де студент стає його співавтором.

Проблему співтворчості у педагогіці й психології досліджували К. Абульханова-Славська, В. Давидов, В. Кан-Калик та ін. [1; 6; 9].

Як зазначає В. Кан-Калик, «своєрідність співтворчості викладача і студентів у навчанні полягає в тому, що педагог має забезпечувати єдність діяльній та емоційній основ цього процесу» [9, с. 63], отже, співтворчість має виражений емоційний характер. Це передбачає готовність викладача до співпереживання успіху чи неуспіху діяльності, передбачення її результатів. Відтак, вимога до викладача – прагнути забезпечити успіх як найважливіший чинник мотивації діяльності студента [9]. Під ситуацією успіху розуміємо різновид педагогічної ситуації, яка виражається готовністю студентів включитися у навчальний процес на рівні своїх індивідуальних можливостей і забезпечує для цього необхідні умови. При

цьому виходимо з того, що ситуація успіху розвиває нестандартне мислення, бажання до творчої самореалізації, формує у студента позицію активного учасника пізнавального процесу.

Співпраця і взаємодія між викладачем і студентами характеризується психологічними (особливості спілкування, розвиток емпатії, психологічний комфорт, середовище й умови роботи) і педагогічними (рівень загальної культури та професійної підготовки педагога, засоби і методи, які застосовує у роботі) ознаками.

На думку вчених, специфіка викладання мистецьких дисциплін, пріоритетність їх виховної місії вимагають особливої форми спілкування між педагогом та студентами, яка б забезпечувала встановлення між ними духовного контакту, активізувала емоційну сферу, сприяла розвитку їхніх естетичних почуттів.

Так, досліджуючи особливості професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін, В. Орлов відзначає, що основною формою художньо-педагогічного процесу є діалогічне спілкування, спрямоване на розвиток естетичних якостей майбутнього вчителя [12].

У результаті аналізу психологічних аспектів проблеми з'ясовано, що успішність фахової підготовки і формування творчої особистості студента залежить від уміння педагога організувати навчально-творчу діяльність з опорою на уже сформовані знання, уміння, навички. Лише у цьому випадку ціла низка психічних функцій, які знаходяться в стадії дозрівання, активізуються, і відбувається процес розвитку творчих здібностей.

Як показала практика, формування в студентів стійкої внутрішньої мотивації до творчості потребує грамотного врахування їхніх психофізіологічних, вікових та індивідуальних особливостей, темпераменту, характеру, інтересів, переживань, потреб, мотивів, емоційної сфери. Адже технології художньо-естетичного розвитку в першу чергу вимагають звернення до особистісної сфери людини. Особистісно-сміслова організація навчального процесу передбачає використання низки прийомів і методів, а саме: створення емоційно-психологічних установок, адже емоційно-чуттєва сфера є переважаючою в мистецтві й творчості.

У науковій літературі охарактеризовано комплекс необхідних рис, якостей та властивостей особистості, що визначають становлення її як особистості творчої. До найважливіших дослідники відносять: зорієнтованість мотивації на творчість та інтелектуальну активність, спрямованість на евристичну діяльність (Н. Кічук); відмова від загальноприйнятих шляхів і засобів вирішення проблеми, розвиненість уяви, цілісність сприйняття, наполегливість у доведенні запланованого до завершення (В. Андреев); легкість генерування ідей, гнучкість мислення, перенесення знань у нові умови, здатність до оцінювання (О. Лук); адекватна «Я-концепція», допитливість, сміливість, емпатійність у ставленні до людей, самовідданість, емоційна активність, асоціативність мислення й пам'яті, здатність до

винахідництва, дослідницької діяльності, здатність до подолання конфліктних ситуацій (С. Сисоєва); високий рівень спостережливості, пам'яті, знань, досвіду, регуляції емоцій і вольових актів (А. Шумілін).

На наш погляд, у процесі підготовки вчителів образотворчого мистецтва також слід враховувати особливості особистості й якості творчої людини, визначені А. Маслоу: спрямованість на самореалізацію, де проявляються духовно-естетичні якості особистості; бажання досягнути мети, коли творчість є сенсом життя; самостійність і незалежність думок і суджень; відкритість і щирість особистості, її аутентичність; оригінальність рішення проблеми при створенні художнього образу, ініціативність і гнучкість особистості; віра у власні сили і їх адекватна оцінка; високий рівень рефлексії, самокритичність і критичність у судженнях; відкритість досвіду, сприйняття незвичайного, нового, оригінального у навколишньому світі й передача власного ставлення до світу через твори мистецтва [11, с. 77–78].

Відомо, що становлення творчої особистості відбувається через співтворчість із талановитою, творчою особистістю, отже, під впливом творчого педагога. Творчий викладач сприймає кожну поставлену перед ним задачу як унікальну, знаходить оригінальні способи її вирішення, реалізуючи при цьому свої творчі можливості й стимулюючи творчі пошуки студентів. На думку дослідників, творчому педагогу притаманні уміння передбачати і прогнозувати розвиток педагогічного процесу, творча самостійність.

Як вважає С. Дмитрієва, спонукати студентів до співтворчості може лише викладач, якому притаманні такі риси, як гнучкість, критичність мислення, терпимість до невизначених ситуацій, готовність до нововведень, що дає змогу успішно протидіяти шаблонності, відсталості та рутині; виражена емоційна стабільність, упевненість у собі; незалежність у судженнях, сміливість і рішучість, доброзичливе ставлення до всіх членів студентської групи, готовність допомогти кожному тощо [7, с. 139]. Принцип поваги особистості виявляється у діалогічності процесу навчання, який впливає на динаміку її творчого становлення.

Діалог виступає як форма занять, що забезпечує нові якості навчального процесу – демократичність, постійне отримання зворотного зв'язку, динамічний шлях отримання нової інформації. Основним дидактичним орієнтиром є проблемність дискусії (проблемні лекції, проблемне завдання, обговорення реферату, наукового повідомлення тощо). Правильно організована навчальна дискусія має вагомий потенціал у сфері розвитку творчого мислення студентів.

Можна сказати, що метою навчального діалогу є міжособистісна взаємодія, у процесі якої студенти отримують можливість діяти творчо, проявити себе як особистість, реалізувати себе і свої творчі можливості.

Для реалізації поставлених задач кожен педагог має володіти

сучасними педагогічними технологіями становлення і розвитку творчої особистості студентів, усвідомлення ними безмежної можливості вдосконалення людини, як творця матеріальних і духовних благ.

Як вважає К. Бондаревська, будь-яка педагогічна технологія може стати особистісно зорієнтованою, якщо відповідатиме таким вимогам, як співробітництво, діалогічність, діяльнісно-творчий характер, спрямованість на підтримку індивідуального розвитку кожного, надання йому необхідного простору, свободи для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і способів навчання та поведінки, співтворчість учителя й учня [4]. Також у процесі навчання педагогу потрібно враховувати особливості темпераменту, характеру, інтересів, переживань, потреб, мотивів, емоційної сфери і обов'язково індивідуальних здібностей кожного студента.

Це підтверджує у своїх роботах І. Лернер, який також вважає, що розвиток і творче становлення особистості залежить від визначеного морального й емоційного клімату на заняттях. Вирішальну роль при цьому відіграє позиція самого педагога, його ентузіазм, атмосфера свободи думки. Основні прийоми досягнення цієї мети: виявляти інтерес до дій студентів; давати доступні творчі завдання; розкривати особистісну значимість зробленого студентами; приймати і заохочувати різні відповіді й способи виконання завдань студентами; не підкреслювати почуття провини після зробленої помилки; підвищувати значення відповіді, навіть помилкової, шукати в ній зерно раціональності [10].

У своїй науковій праці Г. Падалка наголошує на важливості ствердження суб'єктної ролі студента у процесі мистецького навчання, тобто він має виступати як суб'єкт освітнього процесу, як активний його учасник [13, с. 72–73]. На думку дослідниці, педагог повинен не тільки пояснювати і показувати, як треба діяти у мистецтві, залучаючи до відтворення художньо-виконавських і творчих дій, а головне – формувати прагнення бути неповторною особистістю в мистецтві, шукати оригінального, самобутнього вирішення мистецьких проблем [13, с. 74].

Отже, у результаті аналізу існуючого педагогічного досвіду ми можемо визначити умови, які максимально сприятимуть формуванню творчої особистості майбутнього художника-педагога: 1) врахування вікових особливостей і можливостей кожного студента; 2) використання співтворчості і діалогічного впливу суб'єктів навчально-пізнавального процесу; 3) створення позитивно налаштованої, творчої атмосфери на заняттях; 4) здійснення студентами рефлексії власної діяльності.

Розглядаючи проблему формування творчої особистості в процесі навчання, визначимо основні завдання мистецької педагогіки щодо розв'язання зазначеної проблеми: резонансне збудження внутрішніх потенцій особистості, потягу до творчості; свобода вибору; зміна відносин між викладачем і студентом на систему діалогу і співробітництва; рівноцінність прямого і зворотного зв'язку; спонтанне наростання складності

вимог; орієнтація педагога на саморозвиток особистості студента, формування його духовно-естетичних потреб, ціннісних орієнтацій.

Слід також виокремити правила, які дозволяють реалізувати співтворчі взаємини викладача і студента: постійне вдосконалення викладача як творчої особистості; демократичний стиль спілкування викладача зі студентами; забезпечення викладачем умов, засобів для розвитку творчих здібностей студентів, які сприятимуть їхній творчій самореалізації; обговорення оригінальних методів вирішення творчих завдань та пошуки нових ідей.

Найбільш вагомою, на наш погляд, є роль викладача під час практичних та індивідуальних занять з фахових образотворчих дисциплін: рисунку, живопису, композиції, декоративно-прикладного мистецтва та ін. На таких заняттях викладач є зразком для наслідування, оскільки не просто подає теоретичні відомості, а демонструє практичні прийоми роботи та операції, допомагає засвоїти технологію роботи різними художніми матеріалами, знайти цікаве рішення поставленої задачі тощо.

Окрім того, завдання повинні містити елемент проблемності та новизни, потребуючи творчого підходу до їх виконання.

Отже, для формування творчої особистості співтворчість і діалогічні взаємини з іншими людьми, природою, суспільством є досить важливими. За своєю сутністю процес становлення людини є діалогічним. Саме діалог створює найбільш сприятливий психологічний режим для повноцінних і відкритих взаємин між людьми, коли зникають скутість і закомплексованість, з'являються віра у свої сили, впевненість у правильному виборі, що сприяє збагаченню творчого потенціалу, вивільненню творчих здібностей особистості. Для розвитку творчих здібностей значимість внутрішнього діалогу очевидна, і тому завдання викладача – сприяти цьому в процесі навчальної діяльності.

Таким чином, діалогічність і толерантний стиль педагогічної взаємодії найбільше відповідає завданням становлення творчої особистості та розвитку художньо-творчих здібностей студентів, адже створюють атмосферу співтворчості й співробітництва, у якій особистість може повністю себе реалізувати. Можна сказати, що співтворчість і діалогічна взаємодія, в процесі якої студенти отримують можливість проявити себе і діяти творчо, відіграють важливу роль у формуванні майбутнього художника-педагога. При цьому заняття з фахових дисциплін є особливими моментами спілкування, співтворчості художника, учителя й учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бахтин М. М. Проблема поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Сов. Россия, 1979. – 318 с.

3. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
4. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов/н Д., 2000. – 352 с.
5. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М. : Республика. – 1995. – 464 с.
6. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
7. Дмитрієва С. М. Психологічні особливості педагогічної співтворчості викладача і студентів : Автореф. дис...канд. псих. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. – К., 1996. – 20 с.
8. Каган М. С. Мир общения : Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Издательство политической литературы, 1988. – 319 с.
9. Кан-Калик В. А. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.
10. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – М. : Педагогика, 1981. – 116 с.
11. Личность: внутренний мир и самореализация : идеи, концепции, взгляды / [сост. Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская]. – СПб., 1996. – 175 с.
12. Орлов В. Ф. Теоретичні та методичні засади професійного становлення майбутніх учителів мистецьких дисциплін : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Орлов Валерій Федорович. – Київ, 2004. – 557 с.
13. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва : (теорія і методика викладання мистецьких дисциплін) / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.